

Ганна ОСАДКО

© 2004

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗНАКОВОГО СИМВОЛУ СОНЦЯ У ПОЕЗІЇ П.КАРМАНСЬКОГО І П.ТИЧИНИ.

Початок ХХ століття – час зламу, завершення якогось одного циклу і початок іншого, аналіз, переосмислення пройденого і зазирання у майбутнє. У цей період як ніколи значущим стало питання неоміфологізму, який прийшов на зміну реалізму ХІХ століття, і суть якого полягала в актуалізації архетипальних пластів культури, масовому використанні міфологічних і біблійних сюжетів й мотивів.

Метою нашого аналізу буде прослідкувати особливості творення П.Карманським і П.Тичиною знакового символу Сонця як акумуляції таких чинників, як аура часу, вигоди літературного напрямку, ментальна орієнтація та індивідуально-психологічні стани. Ми спробуємо визначити, як автори використали і трансформували солярний образ-архетип у своїй творчості, пояснити причини подібностей та відмінностей у творенні поетами знакових символів через призму етнопсихологічних аспектів, історично-літературного процесу та особливостей індивідуально-авторського стилю.

При вивченні цих питань ми спирались на наукові праці Андрусів С., Поліщука Я., Гундорової Т., Петрухіної Л. та інших.

Сонце – це архетипний символ, який акумулює в собі потужний потенціал значень, але найчастіше уособлює творчу силу, Бога, який з'єднує все суще, рухає життям і створює гармонію. Основними якостями та характеристиками Сонця можна вважати: невмираючу ясність, чоловічі якості (ясність, активність, рефлексію, силу волі, реалістичність), екстравертний тип характеру.

Українські поети-символісти Карманський і Тичина, взявши за основу ці значення, значно розширили, розвинули їх, надавши символу Сонця як національних, так і часових, історичних, особистісних характеристик. Зауважимо, що обидва поети, творячи символ Сонця, проводили паралелі природа – людина – соціально-історичне явище, використовуючи солярний образ як для зображення психічних, емоційних станів, так і для відтворення настроїв епохи, віх історії.

У Карманського символ Сонця зазвичай має типово архетипний зміст і якості – воно є джерелом світла, тепла, добра, любові, миру, злагоди: *“Вся скорб життя остала там, на долі, / А тут спокій і сонце близь душі”* [“Monte Maggiore”; 6,61].

Заслуговує уваги і вживання символу Сонця на позначення політичних, історичних змін, народного руху. Бездержавну Україну початку ХХ століття Карманський називає краєм, *“де сонечко промінням/ Крадеться лиш хильцем, немовби із страхом”* [“Kennst du das Land”; 6,53], національно-визвольні змагання асоціює зі *“шляхом до сонця”* [6,179], борців за волю України порівнює із *“нового людства сонячними послами”*, які подібно до небесного світила, яке оживляє природу, будять народ до нового життя [6, 248].

Є у Карманського і відгуки сонцепоклонництва, що було властиве нашим предкам–язичникам, та й багатьом раннім релігіям і віруванням: *“І як в городах нишком, смутно / До сонця моляться квітки”* [“Ніч в Лаціумі”; 6,111]. Цікавим є і архетипне зображення дуальності Сонця. Гностики вважали, що “Сонце подвійне... — Сонце біле і Сонце чорне, Михаїл і Самуїл...що це астрономічний і космічний символ двох протилежних видів світла і двох зміїв” [5,377], що означали добро і зло, Бога і Диявола. Так Карманський виводить дуалізм образу Сонця через порівняння сонця “чужого” і “свого”, українського: *“Над головою сонце сипле жаром, / Кров ударяє молотом в чоло. / Враз подихнуло в серці любим чаром –/В мріях воскресло галицьке село./ Грається сонце на листках осики./Люди дрімають в милім холодку...”* [“На рівнику”; 7,153].

Не зайвою буде заувага, що перехід автора від захоплення сонцем, його обожнення (ранні поезії) до показу негативних характеристик небесного світила (пізня творчість) можна пов'язувати із т.з. “українським” та “бразильським” періодами його життя. Це, звичайно, лише гіпотеза, але ми схильні вбачати у цьому вплив чужої культури (якщо у слов'ян Сонце завжди було божеством, то у південних народів часто набувало ознак “антибожества” – на протиположності життєдайному дощу).

Варто наголосити ще на одній, можливо, найбільш значущій особливості у творчості символу Сонця Карманським – у більшості його поезій (чи не 90%) ми зустрічаємо картини заходу Сонця: *“Ой люлі, люлі, дрімливий смутку! / Давно вже сонце пірнуло в гай...”* [“Ой люлі, люлі...”; 6,23]. У цьому, звісно, відбиваються як індивідуальні особливості автора (песимізм, відчуття минулості життя), так і вимоги стилю, ментальні характеристики та відгомін духу часу.

Потрібно вказати і на таку особливість творення символу Сонця у Карманського: будучи галичанином, він дуже часто зображає свої “сонячні” замальовки на фоні екзотичних пейзажів – тут і прерії, і океан, і тропіки, і цвіт пасифлори, і сапфіри, смарагди, камеї, маслини, алое – словом, усе далеке і чуже свідомості західноукраїнського міщанина. Це ми пояснюємо найшвидше епатажним характером раннього українського передсимволізму, який мав на меті “розворушити” громаду, звиклу до естетики буднів та побуту в українській літературі.

Щодо творчості П.Тичини, то символ Сонця, безперечно, є домінуючим у його поезії. І хоча кількісно Карманський вживає цей символ частіше, але за якісним наповненням, за багатством значеннєвих нюансів Тичині немає рівних.

1. Почнемо аналіз знакового символу Сонця у Тичини із розгляду його найвідомішого і, напевне, найнеоднозначнішого образу – Сонячних Кларнетів. У ньому автор подає своє розуміння космогонії як єдності трьох світів: божественного, морального та матеріального – дух, ідея, природа, людина – все тут злите воедино, все, взаємодіючи, творить гармонію.

Усвідомлюючи Сонце як Вищу Гармонію, благо, добро, Тичина вживає цей символ на означення таких понять і настроїв:

а) лик Бога (сонцепоклонництво): *“Світає.../Проміннями схід ранить ніч мечами./Хмарки золотії поспішають на битву. / Безмовні тумани тремтять над полями, / І з ними стаю я на ранню молитву: / О зглянься над нами! / За що нас Ти раниш у серце мечами?”* [“Світає”; 11,62].

б) любов, сердечність, молодість: *“Всі ми серцем дзвоним, / Сним вином червоним - / Сонця, хмар та вітру!”* [“Цвіт в моєму серці”; 11,40].

в) радість, щастя: *“І ріка мутная сповнилась сонця і блакиті - / Торкнула струни...”* [“Золотий гомін”; 11,126].

г) сила, провіщення змін: *“На схід сонця квітнуть рожі: / Будуть дні погожі. / На схід сонця грають грози - / Будуть знову сльози!”* [“Не дивися так привітно”; 11,42].

д) світла туга, катарсис: “Припливеш, приплинеш - / Сум росте мов колос: / З піснею про сонце! - / Сумно, сам я, світлий сон...” [“Я стою на кручі”; 11, 51].

е) внутрішня чистота людини, “душевне сонце”: “Ходять по квітах, по росі. / Очима чесними, / Христовоскресними/ Поєми тчуть. / А сонця, сонця в їх красі - / Не чуть” [“Ходять по квітах”; 11,72].

3. Проводячи паралелі “небесне світило – людина – соціально-політичне, історичне явище”, Тичина вживає знаковий символ Сонця на позначення таких понять:

а) політичний, соціальний рух: “Дума про трьох вітрів”;

б) людське, духовне, історичне єднання: “Золотий годин”;

в) історичні зміни (зауважимо! Тут сонце уже не “золоте”, а “червоне”!): “Туркоче сонце в деревах, / Голубка по карнизу.../Червоно в небо устає / Новий псалом залізу” [“Псалом залізу - IV”; 11,192].

4. Цікавою для аналізу знакового символу Сонця буде і така заувага: у ранніх поезіях Тичина зображував лише схід цього небесного світила, а у пізніх – з’являються картини заходу сонця: “Іду вперед. / Там десь – за мною захід. / Сухотно-жовту голо-вешку на села кинув – жде...” [“Вулиця Кузнечна. Захід Г”; 11,392]. І це яскраво характеризує символ Сонця саме як знаковий, який акумулює в собі історичні, світоглядні, стильові зміни. Адже у світовій культурній традиції захід сонця завжди означав кінець якогось етапу, зникнення Божого духу. Чи ж це не яскраве підтвердження тих переламів у душі автора, які відбулись у час написання збірок “Плуг”, “Вітер з України”, не ознака втрати молодим поетом ілюзій щодо вселенської справедливості та “комуністичного раю”?

5. Для більш яскравої картини побутування знакового символу Сонця у творчості Тичини розглянемо ще деякі його особливості:

- “українськість” Сонця (народнопісенні порівняння, національні топоси): “Десь клюють та й райські птаці / Вино-зелено. / Розпрозорились озера!.../Тінь. Давно./Косарі кують до сходу./Полум’я квіток!/ Перса дівчини спросоння:/ Син...синок...” [“Енгармонійне. Сонце”; 11,66].

- наділення Сонця такими ознаками, як звук і запах (вимога символізму – синкретизм чи синхронність різних відчуттів (Бодлер): “А на сході небо пахне” [“Пастелі-Г”; 11,78], “Колихалось флейтами / Там, де сонце зайшло” [“Пастелі-III”; 11, 82].

Проаналізувавши знаковий символ Сонця у поезіях Карманського і Тичини, спробуємо виявити і пояснити причини подібностей і відмінностей у їх творенні і побутуванні.

Спільним у обох авторів є надання символу Сонця власне архетипних значень, як то: добро, щастя, тепло, життя, Гармонія, Бог.

І Карманський, і Тичина використовували солярний образ для позначення психологічних, емоційних, настроєвих нюансів, для відтворення аури часу зламу століть, зображення політичних, соціальних, історичних змін.

Детальніше зупинемось на найхарактерніших відмінностях у творенні символу Сонця поетами.

Захід /Схід

Сонце символізує активну, дійову, чоловічу енергію, а Земля – пасивну, вітальну, жіночу енергію. Схід і Захід Сонця – це уособлення зв’язку між Сонцем і Землею, між Чоловіком і Жінкою; своєрідний символ передачі сексуальної енергії. Схід і Захід Сонця – це форми з’єднання між матеріальним і духовним світом. Причому, Схід Сонця – це утворення нової сили, енергії, духу, перехід від нижчого, матеріального етапу – до вищого, духовного; перевага активного чоловічого начала над жіночим, пасивним. Захід Сонця – це “проникнення” чоловічого начала у жіноче; опускання духу з вищого ступеня у нижчий, матеріальний.

У знакових символах, зауважимо, акумулюється потужний пласт інформації про дух епохи, у яку творив автор, його ментальна зорієнтованість, індивідуальні світоглядні позиції, вимоги стилістичного напрямку. Спробуємо охарактеризувати і пояснити особливості відмінностей у характері символу Сонця у Тичини і Карманського при допомозі саме вищенаведених критеріїв.

Аура часу. Епоху зламу XIX-XX століть ще називають періодом “переходу”, маючи на увазі домінуючі риси у світовідчутті того часу, коли старий життєвий устрій був уже зруйнований, а новий – ще не створений. Безсилля, похмурість, розгубленість, хаотичність – основні риси тієї життєвої і поетичної атмосфери.

Двадцять років XX століття – уже час змін дещо іншого характеру, передчуття щастя – радісне, схвильоване, піднесене і оптимістичне, час зрушень, визвольних змагань, створень і трансформацій. Тому, вважаємо, символи Заходу і Сходу Сонця яскраво і повно відображають настрої цих епох, основні думки, тенденції і світовідчуття.

Індивідуально-авторський світогляд, позиція. Відмінності у типові взаємодії Сонця і Землі (Захід / Схід) ми схильні пояснювати різними темпераментами і світоглядними позиціями авторів, їх різним, часто навіть протилежним баченням себе, свого місця у світі й оточення. Карманський – Захід – похмурий песиміст, інтроверт, “співець гробів і смерті”, який часто взагалі заперечує сенс у будь-якому існуванні. Тичина – Схід – тип ідеаліста-романтика, екстраверта, оптиміста-сонцепоклонника, закоханого у життя, людей, світ. Ще однією спробою буде провести паралель Захід/Схід у напрямку авторського орієнтування, панівного культурно-історичного світогляду, до якого (свідомо і підсвідомо) зверталися поети: Карманський орієнтувався на Захід (Європа), а Тичина – на Схід (Радянський Союз).

Національно-ментальна приналежність. Зовнішня деструкція України початку XX століття була поглиблена і внутрішніми чинниками, один з яких – фрагментарність українського простору, “дроблення України на кілька Україн” [1, 72]. Якщо розглядати Західну і Східну Україну не як географічне поняття, а як “культурологічний і психологічний феномен, як душевно-расову відміну серед українства” [1,91], можна виділити типові риси представників тих, хто “стоїть у духовно-політичному засягу Києва” і тих, хто “духово й політично оглядається на Львів” [12,3]. Спробуємо означити відмінності менталітету представників умовного Заходу /Сходу і пояснити їх через вищенаведені чинники, спираючись на зауваги таких дослідників українського етнопсихології, як В.Янів, М.Шлемкевич, Я.Ярема.

Захід	Схід
<i>Типові риси:</i> раціоналізм, консерватизм, поміркованість, перевага розумових первнів, стриманість, дисциплінованість, працьовитість.	Типові риси: ірраціоналізм, стихійність, емоційність, романтизм, анархізм.
Аполлонівське начало	Діонісійське начало
<i>Причини:</i> формування субетносу в умовах обмеженого, стиснутого простору, ускладненого перешкодами і переходами	<i>Причини:</i> формування субетносу в умовах степу (відкритого, безмежного простору)
<i>Тип землі:</i> неласкава, малоплідюча твердь	<i>Тип землі:</i> чорнозем, щедра, ласкава земля
<i>Постава у світі:</i> вертикаль - від землі до неба, прив'язаність до ґрунту.	<i>Постава у світі:</i> горизонталь – потяг у ширину.

Вимоги літературного напрямку, особливості мистецького руху. Можна спробувати розшифрувати символ Заходу/Сходу Сонця і з позицій характеру літературно-мистецького руху, представниками якого були Карманський і Тичина. Ранній символізм (передсимволізм) у Галичині початку ХХ століття не знайшов підтримки і розуміння, не був сприйнятий читачами і критиками. Це був епатажний виклик провінційному існуванню, народницьким і реалістичним традиціям – і він, по-суті, беручи форму і теми із західного символізму, так і не зміг утворити нового потужного явища в історії української літератури, а лише “мостив шляхи” для нащадків. На домінування символу Заходу Сонця у Карманського, безумовно, впливали як такі невеселі перспективи літературно-мистецького процесу в Галичині початку ХХ століття, так і вимоги стилістичного напрямку (передсимволізм, декаданс) з його естетизуванням смерті, вмирання, в’янення і зникнення.

Що ж до Тичини, то переважання символу Сходу Сонця у його поезіях теж можна розглядати як наслідок вимог літературного напрямку (кларнетизм з його тяжінням до простоти, ясності) і характеру літературно-мистецького руху на Східній Україні у 20-х рр. ХХ століття (прихильність критики і читачів, наявність розгорнутих мистецьких концепцій, широка популяризація символізму).

Узагальнивши всі позиції, для наочності систематизуємо їх у таблиці.

Карманський		Тичина
Захід Сонця [втрата духовної енергії, перемога матеріального, смерть]	Домінуючий образ	Схід Сонця [творення духовної енергії, народження]
Апокаліптичність зламу століть, тривога, напруження	Аура часу	Час змін, революційного піднесення, відродження і народження
Західний субетнос [консерватизм, раціоналізм, стриманість]	Національно-ментальні характеристики	Східний субетнос [романтизм, ідеалізм, анархізм]
Песимізм, похмурість, інтравертизм, розчарування в життя	Індивідуально-авторські характеристики	Оптимізм, екстравертизм, закоханість у життя, ідеалізм
Зорієнтованість на Захід [Європа]	Світоглядні позиції	Зорієнтованість на Схід [Радянський Союз]
Передсимволізм, декаданство	Характер літературного процесу, вимоги стилю	Символізм, кларнетизм

“Екзотичне Сонце” / “Національне” Сонце

У Європі межі ХІХ-ХХ століть виникла потреба означення нового типу мислення, світовідчуття – сецесійного, якому було властиве еkleктичне поєднання елементів різних художніх стилів, абсолютно нова естетична платформа та “реабілітація особистості, неповторного внутрішнього світу людини, її уяви, фантазії й фантазмагорії, а також могутнього світу природи” [9,196]. У ньому домінують мотиви втоми, розчарованості, переситу, смерті і контрастні – оптимізм, азарт, сприйняття життя як гри. Важливим елементом сецесійного стилю був екзотизм – зображення у творах образів далеких дивних країв, незвичних, екстравагантних картин природи.

Безумовно, використання символів “екзотичного” Сонця Карманським – данина часу і літературного напрямку. Це ж стосується і домінуючого тла при зображенні солярного образу – картин моря. Символ моря – архетипний, сецесійний, у ньому акумулюються приховані, таємні сили, це уособлення чогось великого, давнього і

незвіданого. У поєднанні з символом Заходу Сонця асоціативно виникають паралелі: Сонце(Чоловік) – Море (Жінка), Сонце (Життя) – Море (Смерть) тощо.

“Екзотичні” образи навіювали читачам підсвідоме, містичне, репрезентували іншу реальність, “зовсім інший світ, аніж заземлений реалізм народницької поезії Франка, Грабовського, Грінченка” [9,203]. Уже послідовники традиції передсимволізму (автори, які гуртувались навколо київського журналу “Українська хата”(1909-1914) відмовились від засилля чужих, екзотичних символів, незрозумілих українській душі, і тримались національного ґрунту, фольклорної поетики.

Безумовно, перлиною української символічної поезії є вірші П.Тичини, який акумулював у собі все найкраще зі здобутків попередників. Створивши власний стилістичний напрямок – “кларнетизм”, який мав на меті спрощення мови, використання музикальних і художніх елементів, поліфонічність, Тичина домігся дивного поєднання одночасно глибини, багатозначності і надзвичайної простоти, яскравості і зрозумілості мови, яка ґрунтувалась на фольклорній поетиці, мала національні корені. Цим можна пояснити і використання символу степу як домінуючого тла при зображенні “національного” Сонця. Символ степу (близький за своєю наповненістю і значеннями до символу моря) – відтворює властиву представникам східного субетносу горизонтальну поставу у світі – потяг у ширину (порівняйте з символом моря і поставою у світі представників західного субетносу - вертикаллю).

Отож, проаналізувавши особливості творення і вживання П.Карманським і П.Тичиною образу Сонця і пояснивши причини подібностей та відмінностей, можемо з впевненістю охарактеризувати його як знаковий символ, який одночасно акумулюють в собі ауру часу, вимоги стилістичного напрямку, індивідуально-авторські та ментальні характеристики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. Монографія. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка; Тернопіль: Джура, 2000. – 340 с.
2. Гундарова Т. Проявлення Слова. Дискусія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів: Літопис, 1997. – С.73.
3. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / Авт.-сост. В.Андреева и др. – М.: ООО “Издательство Астрель”, 2002. – 556с.
4. Єшкілев В. Сецесія // Мала українська енциклопедія актуальної літератури. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1998.
5. Жюльєн Н. Словарь символов. – “Урал LTD”, 1999. – 498с.
6. Карманський П. Дорогами смутку і змагань: Вибрані поезії / Упоряд. С.Я.Ярема. – Львів: Каменяр, 1995. – 350 с.
7. Карманський П. Поезії. / “Розсипані перли”: Поети “Молодої Музи”/ Упоряд., автор передм. та приміт. М.Ільницький. – К.: Дніпро, 1991. – 710 с.
8. Петрухіна Л.Е. Образи природи як стани екзистенції у поезії. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Львів, 2000. – 20с.
9. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Монографія. Видання друге. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002.– 392 с.
10. Рубчак Б. Пробний лет /“Розсипані перли”: Поети “Молодої Музи” / Упоряд., автор передм. та приміт. М.Ільницький. – К.: Дніпро, 1991. – С. 18-41.
11. Тичина П. Ранні збірки поезій. – Львів: Літопис, 2000. – 430 с.
12. Шлемкевич М.Галичанство. – Нью-Йорк, Торонто, 1956. – С.78.